

FIKİH USULÜNDE DELİLLERİN ÇELİŞMESİ VE TERCİH SEBEPLERİ (İBNÜ'S-SÜBKÎ ÖRNEĞİ)*

Abdurrahman Caner*

Öz

Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), hicri sekizinci asrın önemli âlimlerinden biridir. İbnü's-Sübkî nisbesiyle meşhur olmuştur. Fıkıh, fıkıh usulü, hadis, akaid, tarih ve teracim, siyasi ve sosyal hayatla ilgili birçok eser telif eden İbnü's-Sübkî, özellikle fıkıh usulü alanında yazdığı *Cem 'u 'l-Cevâmi'* adlı eseriyle dikkat çekmiştir. Söz konusu eseri uzun yıllar medrese tedrisatında ders kitabı olarak okutulduğu gibi kendisi de üslubu, metodu ve ilmi kişiliğiyle araştırmalara konu olmuş ve incelenmiştir. İbnü's-Sübkî, daha önce yazılan Şâfiî usul eserlerinin özeti konumunda olan Beyzâvî'nin (ö. 687/1286) *Minhâc*'ı ile İbnü'l-Hâcib'in (ö. 645/1249) *Muhtasarü 'l-Münteha*'sını şerh ettiği için Şâfiî ulemanın usulle ilgili görüşlerini kolaylıkla mukayese etme imkânını elde etmiş ve onlar arasında tercihte bulunabilmiştir. Genelde fıkıh usulünde özelde ise Teâdül ve tercih konusundaki yaklaşımına bakıldığında sadece Şâfiî kaynaklardan değil, Hanefî ve diğer mezheplerin kaynaklarından da yararlandığı ve emsallerine oranla daha geniş bir perspektiften hükümleri ve delilleri değerlendirdiği söylenebilir. Çalışmamız, fıkıh usulünün en önemli konularından biri olan teâdül ve tercihle ilgili İbnü's-Sübkî'nin yaklaşımını esas almaktadır. Çalışmamızda İbnü's-Sübkî'nin bu iki kavrama yüklediği anlamlar, onların kapsamı, tercih sebepleri ve konuyla ilgili bağlı bulunduğu mezhep ile diğer mezheplere muvâfik ve muhâlif görüşlerinin tespiti ve tahlili üzerinde durulacaktır. Konumuz şahıs merkezli bir çalışma olduğundan başta İbnü's-Sübkî'nin eserleri olmak üzere ilgili diğer kaynaklar taranarak sonuca ulaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Usûl-i fıkıh, Teâdül, Teâruz, Tercih, Delil, Hüküm

PARADOX AND REASONS OF PREFERINC EVIDENCES IN FIQH METHODOLOGY (THE EXAMPLE OF IBNU'S-SUBKÎ)

Abstract

Tâcüddîn es-Sübkî (ö.771/1370) is one of the most important scholars 8th century, Hijri. İbnü's-Sübkî had been famous with his Nisbe. İbnü's-Subkî who wrote many works about fiqh, the method of fiqh, hadith, akaid, history, political and social life especially drew attention with the work of *Cem 'u 'l-Cevâmi* in the field of the method of fiqh. The mentioned work had been taught as a course book at madrasahs for many years and he had been a subject for the researches by his style, method and his scholarly personality and examined. İbnü's-Sübkî had the opportunity of comparing the opinions of shafii scholars about method easily as he expounded Beyzâvî's *Minhâc* and İbnü'l-Hâcib's *Muhtasarü 'l-Münteha* which are assumed as summaries shafii method works written before and he was able to choose one of them. When looked at the approach about the topics of fiqh method in general and equivalence and preference in specific, not only from the shafii sources, but also he utilized from Hanafî and other sectarians' sources and It can be said that he evaluated the evidences and judgements from a wide aspect when compared to his fellows. Our study based on İbnü's-Sübkî's approach about equivalence and preference which are one of the most important fiqh methods. In our study, it will be dwelled on the meanings of these two concept attributed by İbnü's-Sübkî, their contents, the reasons of preference, the sectarian which they attached about the topic and the determination and analysis of eligible and contradict views to the other sectarians. As our topic is a person centered study, we will come to a conclusion by scanning the sources, initially İbnü's-Sübkî's works and others.

Keywords: Fiqh methodology, Equivalence, Paradox, Preference, Evidence, jurisprudence

* Bu makale, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Mehmet ERDEM danışmanlığında 2019 yılında hazırlanan "Tâcüddîn es-Sübkî'nin Usul anlayışı(*Cem 'u 'l-Cevâmi'* Özelinde) adlı doktora tezimizden yararlanmak ve bazı eklemeler yapmak suretiyle hazırlanmıştır.

* Dr., İslam Hukuku. Yenişehir Dumlupınar Anadolu İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmeni (e-Posta: abdurrahmancaner@gmail.com ORCID ID: <https://Orcid.org/0000000302920639>)

GİRİŞ

“Sağlam bir bakışla zihnin haber özelliği olan bir şeyden istenilen şeye ulaşmasının mümkün olması”¹ şeklinde tanımlanan delil, bilgiye kaynaklık etmesi yönüyle, kat’î olabileceği gibi zannî de olabilir. Kendisinden şer’î bir hükmün açıkça anlaşıldığı ve başka şekilde anlaşılmasının doğru olmayacağı deliller, delâleti kat’î, dolaylı olarak hüküm bildiren yorum ve izaha ihtiyaç duyan deliller de zannî delil olarak kabul edilmiştir. Kur’an ayetlerinin bütünü sübut bakımından kat’î, mütevâtir dışında kalan âhâd haberler de genellikle zannî deliller arasında sayılmıştır. Ayet ve hadislerin hükme delâleti ise bir yönden kat’î, diğer yönden zannî delâlete sahip olabilir. İlahî iradeyi doğrudan temsil etmeleri cihetiyle Kitap ve Sünnet, asıl, İcma, Kıyas ve diğerleri tâlî deliller kategorisinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bütün şer’î hükümler temelde bu iki delile dayanmak durumundadır. Herhangi bir delile dayanmadan belirlenen şer’î hükümlerin geçerliliğinin olmayacağı açıktır. Ancak şer’î bir meseleyle ilgili hükmün belirlenmesini engelleyen birbirine denk ve muâruz iki delilin bulunması halinde nasıl bir metot takip edileceği ya da hangi delilin tercih edileceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Usul âlimleri ortaya çıkan bu problemi çözmek için bazı kâideler öne sürmüşlerdir. Öne sürülen bu kâideler, usul eserlerinde teâdul/teâruz ve tercih başlığı altında ya müstakil bir bölüm olarak ya da ayrı ayrı ele alınmış ve işlenmiştir. İbnü’s-Sübkî, , usulün tanımında değil, usulcünün tarifinde teâdul ve tercih mevzusuna yer verdiğinden bu iki başlığı doğrudan usul konuları arasında saymamıştır. Ancak yine de ilgili eserlerinde ona müstakil bir bölüm ayırmayı gerekli görmüştür. Zira bu mevzu bilinmeden usul konularını sağlam temellere oturtmak mümkün değildir.

Usulcüler, teâruz ve tercih sebeplerini farklı açılardan ele almış ve incelemişlerdir. Aklî ve naklî delillerin kendi aralarında ve birbirlerine teâruzu şeklinde bir taksimata gittikleri gibi sadece naklî deliller olan Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyasın birbirine teâruzu şeklinde bir tasnif de yapmışlardır. Bu bağlamda Kitabın Kitaba, Kitabın Sünnete, Kitabın İcmâa, Kitabın Kıyasa; Sünnetin Sünnete, Sünnetin İcmâa, Sünnetin Kıyasa; İcmânın İcmâa, İcmânın Kıyasa ve Kıyasın Kıyasa teâruzu şeklinde on farklı teâruzdan bahsetmişlerdir. Şu var ki onlar, şer’î açıdan teâruzun meydana gelebilmesi için delillerin konu ve zaman birliğiyle beraber hüküm zıtlığını şart koşmuşlardır. Bununla beraber kesin delillerde teâruzun mümkün olmadığını, bu durumun ancak zannî deliller için söz konusu olduğunu dile getirmişlerdir. Bu da teâruz ve tercih alanının zannî delillerle sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında Kitap ve Sünnette yer alıp birbirine zıt olan hükümler tarih bakımından öncelik ve sonralığı bilinmediğinde gerçekte teâruz bulunmadığı halde teâruz olduğu vehmini vermektedir. Bu sebeple naslar arasında teâruzdan söz edilmiştir. Bu da zâhirî teâruzdan öteye geçmemektedir. İbnü’s-Sübkî, usul ilminde genel olarak Şâfîî geleneği benimsediği için bu geleneğe uygun şekilde birbiriyle çelişen iki delil ile amel etmenin onlardan birini geçersiz kılmaktan evla olduğu görüşünü temel bir prensip olarak kabul etmiştir. Fakat o, çelişen delillerde tercihte bulunurken geleneğe bağlı kalmamış birçok başlıkta başta Hanefî mezhebi olmak üzere diğer mezheplerin konuyla ilgili görüşünü de tercih etmiştir. İbnü’s-Sübkî, teâruzun alanı konusunda cumhur olarak ifade edilen Mâlikî, Şâfîî ve Hanbelî mezheplerinin genel görüşü doğrultusunda fikir beyan etmiş ve

¹ Mahallî, Calâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, , *el-Bedru’t-tâli’, fi halli Cem ‘i’l-cevâmi’*, thk. Murtaza Ali ed-Dağistânî (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2012), 1/116.

teâruzun sadece zannî delillerle sınırlı olduğunu ifade etmiştir. İbnü's-Sübkî, zannî iki emarenin birbiriyle çeliştiğinin vehmedilmesinin gerekçesini, delilleri inceleyen müctehitlerin bilgi ve deneyimlerinin farklılığına dayandırmış bu durumun da doğal karşılanması gerektiğini belirterek teâruzun sebeplerinden ziyade onu gidermenin yolları üzerinde durmuştur. Çalışmamızın amacı, delillerin teâruzu ve onu gidermenin yolları konusunda İbnü's-Sübkî'nin bağlı bulunduğu geleneğe ve cumhura muvâfık ve muhâlif, Hanefî mezhebine ise muvâfık görüşlerini tespit etmek ve onun tercih gerekçelerini ortaya koyarak konunun fûrû-i fıkha bakan yönü varsa onu nazara sunmaktır. Böylece konuyla ilgili yapılan çalışmalara ufak da olsa katkıda bulunmaktır.

1. TEÂDÛL

Sözlükte iki şeyin birbirine denk olması, iki durumdan birine meyletmeme veya iki tarafın kilo ve tartıda müsavi olması demektir.² Fıkıh usulünde ise iki delilin birbirine denk/eşit olmasını ifade etmektedir. Karşılaşmak, ters düşmek, çatışmak, çelişki gibi manaları ihtiva eden teâruz kelimesi de Teâdül ile eş anlamlı bir kavramdır. Bu mevzu usulcülerin eserlerinde daha çok teâruz ya da muaraza başlığı altında işlenirken Şâfiî usulcülerden Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210) ve Beyzâvî'nin eserlerinde teâdul başlığında işlenmiştir.³ İbnü's-Sübkî, Şâfiî gelenekten Râzî ekolüne mensup olduğundan konuyla ilgili "Teâdül" başlığını tercih etmiştir.⁴

Fıkıh usulünde teâruz; konu ve zaman birliğiyle beraber hüküm zıtlığı bakımından delillerin birbirine denk olması durumunda söz konusu olmaktadır. Diğer bir ifadeyle teâruzun gerçekleşmesi için delillerin aynı güçte olması konu ve zaman birliğinin yanında hükmün zıt olması şarttır. Deliller, aklî ve naklî delillerin teâruzu şeklinde ikili tasnife tabi tutulmuşlardır. İbnü's-Sübkî'nin de dâhil olduğu çoğunluğa göre gerçek anlamda aklî ve naklî delillerin hem kendileriyle hem de birbirleriyle teâruz etmesi mümkün değildir. Başka bir ifadeyle iki kesin delilden birinin diğer delilin zıddını ortaya koyması imkânsızdır. Çünkü iki zıt bir arada bulunamaz.⁵ Bununla beraber ilmi çalışma yapan kişi "Belirtileri birbirine zıt olan iki delilin olması uzak bir ihtimal değildir" diyebilir. Nitekim işlenecek olan mevzular buna işaret edecektir.

İbnü's-Sübkî, bir müreccih olmadığı halde birbiriyle çelişen iki emarenin yani gerçekte var olmasını imkânsız görmektedir. Zira böyle bir şeyin olması Şâri'in keliminde çelişki olduğunu gösterecektir ki O, bundan berîdir.

Bir konu hakkında müctehidin zihninde iki delilin birbiriyle çelişmesi mümkündür ve bu durum vakıada da kesinlikle mevcuttur. Müctehidin tereddüdünün kaynağı da zaten buna

² Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* (Beirut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, ty), 3/ 111; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 4/ 2841.

³ Debûsî, Ebû Zeyd Abeydullâh b. Ömer b. İsa, *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fikh*, thk. Adnân el-Ali (Beyrût: Mektebetu'l-asriyye, 2006), 352; Leknevî, Muhammed b. Abdulali b. Nizamuddîn Muhammed es-Sehâlevî, el-Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût şerhu Müsellimu's-subût* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 2002), 2/ 235; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el- Hüseyin, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*, thk. Câbir Feyyâz el-'alvânî (y.y.: Müessesetü'r-risâle, ty), 5/ 377; Beyzâvî, Nâsirüddîn Abdullâh b. Ömer, *Minhâcu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâil (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2008), 237.

⁴ İbnü's-Sübkî, Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi, Tâciüddîn, *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003), 112.

⁵ Gazzâli, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Zübeyr (y.y.: Şirketu'l-Medîneti'l-Münevvere, 2008), 4/ 161-162; Râzî, *Mahsûl*, 5/ 381; İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 112.

dayanmaktadır. Nitekim İmam Şâfiî, ictihadlarının bir kısmında delillerin teâruzu nedeniyle tereddütte bulunmuştur.⁶

İbnü's-Sübkî'ye göre müreccihsiz iki emarenin gerçekte çeliştiğinin vehmedilmesi durumunda ya tahyir söz konusu olur ya iki delil de düşer başka bir delile bakılır yahut vakfedilir. Diğer bir ifadeyle herhangi bir hüküm verilmeyip ikisine göre de amel edilmez. Çelişen iki delil, vaciplerle ilgili ise mutlaka iki delilden biri seçilir. Zira yemin kefaretinde olduğu gibi bazen vaciplerde de muhayyer durumlar söz konusu olabilir.⁷ Kat'î delil ile zannî delil çelişmesi durumunda kat'î delilin tercih edileceği açık olduğundan İbnü's-Sübkî ayrıca bu konuya temas etme gereğini duymamıştır.

2. TERCİH

Tercih; "İki taraftan birini bir delil ile takviye ederek diğer tarafa meyletmeye denir."⁸ Müreccihler, sayılmayacak kadar çoktur. Tercihlerin sayısız olmasının nedeni, onların zann-ı galibe dayanmış olmasıdır. Dolayısıyla müreccihlerden birinin diğerine göre daha kuvvetli olması, ağırlıklı zanla belirleneceğinden zannın olduğu her yerde tercihlerden söz edilebilir. İbnü's-Sübkî'nin konuyla ilgili görüşlerini sekiz başlıkta özetlemek mümkündür. Onlar kısaca şu şekildedir.

2.1. Râcih Görüş İle Amel Etmenin Gerekliliği

Râcih görüşle amel etmenin gerekip gerekmeyeceğiyle ilgili üç görüş öne çıkmıştır. Mâlikî âlimlerden Bâkillânî'ye (ö.403/1013) göre râcih görüş, zannî delile dayanırsa onunla amel edilmez. Çünkü zannî delil ile tercih yapılamaz. Dolayısıyla birini diğerine tercih ettirici bir durum söz konusu olmadığı için biriyle amel etme zorunluluğu ortadan kalkmış olur. Bu durumda iki görüşle de amel edilmez.⁹

Mu'tezile ulemasından Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye (ö.436/1044) göre râcih görüş, zannî delile dayanırsa tahyir söz konusu olur. Başka bir ifadeyle ikisinden biriyle amel edilir.¹⁰

İbnü's-Sübkî, mercuha yani daha az tercih edilen görüşe nispetle râcih olan görüşle amel etmenin vacip olduğu görüşündedir. Bu durumda mercuh görüş, ister kesin delile dayansın ister zannî delile dayansın onunla amel edilmez.¹¹ Bu görüş, aynı zamanda çoğunluğun görüşü olarak da nakledilmiştir.¹²

⁶ Bunun için bk. Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, TDV, çev. Abdulkadir Şener-İbrâhim Çalışkân (Ankara: 2010), 159-160.

⁷ İbnü's-Sübkî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 112.

⁸ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 4/ 161; İbnü'l-Hâcib, Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebîbekr b. Yunus, *Muhtasarı Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 2/1267; Mahallî, 2/ 343.

⁹ Bâkillânî, Kâdi Ebûbekir Muahâmed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-irşâd* (Beyrut: Müesssetü'r-risâle, 1998), 3/281; Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *Teşnîfu'l-mesâmi' bi Cem 'i'l-cevâmi' li Tâcuddîn es-Sübkî* (Kâhire: Mektebetü'l-Kurtubâ), 1998, 3/ 486.

¹⁰ Bk. Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyîb, Ebu'l-Hüseyin, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, thk. Halîl el-Meys (Beyrüt: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1403), 2/ 457-458; Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 486.

¹¹ İbnü's-Sübkî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 113; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 343.

¹² Râzî, *Mahsûl*, 5/ 398; Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 486; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 343.

2.2. Kesin Delillerde Tercih

İbnü's-Sübkî, bir meselede birbiriyle çelişen iki kesin delilin olmayacağı görüşünü paylaştığından onlar arasında bir tercihin de söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Bir meselede birbirine zıt iki kesin delil olması halinde iki zıt şeyin cemi söz konusu olacaktır ki bu da mümkün değildir.

Ona göre neshi kabul eden bir mesele olmak şartıyla ister iki ayet, ister iki hadis, isterse biri ayet biri hadis olsun sonraki, öncekini nesh eder. Bunun tespitinin ahad yolla olması, durumu değiştirmez. Başka bir ifadeyle birbiriyle çelişen iki delil/ hükümden birinin sonra sabit olduğu haber-i vahitle tespit edilmesi halinde öncekinin hükmünün nesh edildiği kabul edilir ve sonraki delil ile amel edilir. Zira önceki delilin geçerliliği haber-i vahitle zan konumuna düşmüş olur. Zan ise bağlayıcı olmadığından sonraki delil ile amel etme imkânı ortaya çıkar.¹³

Bazı usulcülere göre öncelik-sonralık, ahad yolla tespit edilirse sonraki delil ile amel edilmez. Zira bu hal, mütevatir olan bazı haberlerin ahad yolla düşmesine neden olacaktır ki bu da caiz değildir.¹⁴

2.3. İki Delil İle Amel Etmenin Birini Terk Etmekten Evla Olması

İbnü's-Sübkî, İmam Şâfiî'nin (ö.204/820) görüşüne muvâfık¹⁵ olarak birbiriyle çelişen iki delil ile amel etmenin, onlardan birini geçersiz kılmaktan daha evla olduğu görüşündedir.¹⁶

Hanefilere göre ise çelişen iki delil ile amel etmek onlardan birini geçersiz kılmaktan daha evla değildir. Böyle bir durumda onlardan biri tercih edilir.¹⁷

Konuyla ilgili şöyle bir örnek verilmektedir: Hz. Peygamber bir hadiste *ایما إهابِ دُبغِ فقد طهر* "Tabaklanan deri temizdir"¹⁸ buyurmuştur. Bu hadis umum ifade eder. Dolayısıyla hem usulüne göre kesilmiş hayvanın hem de leşin derisini kapsar. Başka bir hadiste ise *لا تنتفعوا من الميتة باهاب ولا عصب* "Leşin derisinden ve damarlarından yararlanmayınız"¹⁹ buyurmuştur. Burada deri lafzı nekre ifade eden umum manasında kullanıldığı için tabaklanan ve tabaklanmayan tüm derileri kapsar. Dolayısıyla hadis bu yönüyle umum ifade eder. O halde birinci hadis, tabaklanan derinin temiz olup ondan yararlanılabileceğini ifade ederken ikinci hadis, deri tabaklansın ya da tabaklanmasın ondan yararlanılamayacağını bildirmektedir. Bu durumda bir çelişki ortaya çıkmış olmaktadır. İbnü's-Sübkî'nin tercih ettiği görüşe göre zikredilen çelişkiyi giderip her iki hadisle amel edebilmek için ikinci hadiste "ihab" lafzına

¹³ İbnü's-Sübkî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 113.

¹⁴ Bu konu, haber-i vahitle mütevatirin neshinin mümkün olup olmadığı meselesine dayanmaktadır. Geniş bilgi için bk. Zerkeşî, *Teşnif*, 3/ 489; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 344.

¹⁵ İmam Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşü için bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 128, 168.

¹⁶ İbnü's-Sübkî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 113.

¹⁷ Emir Pâdişâh, Muhammed el-Hüseynî, *Teysîru't-tahrîr* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2015), 3/ 137.

¹⁸ Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dehhâk et-Tirmizi, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Ahmed Fuâd Abdulbâkî (Mısır: Matb'atu Mustafa el-Bâbî, el-Halebî, 1975), Libas, 6; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebu Ğudde (Haleb: Mektebetü'l-matba'ati'l-İslâmiyye, 1986), fer' ve'l-atîre, 3; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1988), 4/ 96, 103, 104.

¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî, *Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ty), Libas, 40; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (y.y.: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, ty), Libas, 26; İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibban*, 4/ 93, 94, 95, 96.

“tabaklanmayan” manası ilave edilir. Bu durumda hadisin manası “Leşin tabaklanmamış derisinden ve damarlarından yararlanmayınız” olacaktır. Bu şekilde aradaki çelişki giderilmiş olup her iki hadisle de amel edilmiş olacaktır.²⁰

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre bir meselede Kitap ile Sünnet birbiriyle çelişirse Kitap, Sünnete tercih edilir.²¹ Nitekim Muaz hadisi olarak meşhur olan rivayette²² kendisinin karşılaşacağı meselelerde, önce Allah'ın kitabıyla hükmedeceğini, onda bulamazsa Allah resulünün ünnetiyle hükmedeceğini söylemesi karşısında Hz. Peygamber'in memnuniyetini belirtmesi, önceliğin kitapta olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı usulcülere göre ise bir meselede Kitap ile Sünnet çelişirse Sünnet tercih edilir. Zira Kitabı açıklama görevinin Hz. Peygambere ait olduğunu bildiren ayet,²³ buna işaret etmektedir.²⁴

İbnü's-Sübkî, birbiriyle çelişen iki delilden biri Sünnet, diğeri Kitap olması halinde her ikisiyle amel etmenin birini terk etmekten daha evla olduğu görüşündedir. Ona göre böyle bir durumda Kitap, Sünnete, Sünnet de Kitaba tercih edilmez.²⁵ Konu ile ilgili şu örnek verilir:

Hz. Peygamber, deniz suyu ile ilgili هو طهور ماؤه الحل ميتته “Suyu temiz, ölüsü helaldir.”²⁶ buyurmuştur. “Meyte” lafzı umum ifade ettiği için bütün hayvanları kapsadığı gibi domuzu da kapsamaktadır. Kur’ân ise “علي طاعم يطعمه الا أن يكون ميتة أو دما مسفوحا” “De ki, bana yiyecek olarak vahyolunanda) haram bir şey bulamıyorum. Ancak leş, akıtılmış kan ve domuz eti hariç...”²⁷ buyurmaktadır. Burada da “domuz eti” ifadesi nekre olması yönüyle hem kara hem deniz domuzunu kapsamaktadır. Dolayısıyla her ikisi de domuzla ilgili olması nedeniyle umum ifade etmekte ve biri onu helal sayarken diğeri haram kabul etmektedir. Bu çelişkiyi gidermek için ayette ifade edilen domuzun, hemen akla gelmesi yönüyle kara hayvanı, hadiste ifade edilenin ise deniz hayvanı olduğu şeklinde yorumlanır ve böylece her ikisiyle de amel edilmiş olur.²⁸ Bu örnek ilk bakışta mevzuya tam uygun değilmiş gibi görünebilir. Zira hadiste “meyte”den kastedilen, bütün ölümler değil, sadece deniz ölümleridir. Bu da ifadenin bütününden zaten anlaşılmalıdır. Buna göre kara değil, sadece deniz domuzunun eti helal kılınmış olmaktadır. Ancak ayetteki ifadeyi sınırlayan bir kayıt söz konusu değildir. Bu durumda ayet, hem kara hem de deniz domuzunun yenilmesini haram kılmış olmaktadır. Dolayısıyla hadis, deniz domuzunu helal kılarken ayet onu yasaklamış olmaktadır. Meseleye bu açıdan bakıldığında mevcut çelişkiyi gidermek için yapılan yorumun yerinde olduğu görülmektedir.

Ona göre iki delilden birinin daha sonra olduğu bilinmesi durumunda sonraki delil, öncekini neshetmiştir denir. Hangisinin önce olduğu bilinmemesi halinde ise her iki delil terk edilir ve başka bir delile başvurulur. Yine ona göre çelişen iki delil aynı anda varit olup onların aralarını birleştirme ya da tercih mümkün değilse yani bütün yönleriyle eşit ise bu durumda tahyir söz konusu olacaktır. Diğer bir ifadeyle ikisinden biriyle amel edilir. Aynı şekilde çelişen

²⁰ Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 345.

²¹ Karâfi, *Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, Şerhu't-Tenkihi'l-Fusûl fi ihtisâri'l-Mahsûl fi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004), 330; İsnevi, *Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm, b. Hasan b. Ali, Nihâyetu's-suul şerhu Minhâci'l Vusul* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1999), 4/ 454-455; İbn Neccâr, *Muhammed b. Ahmed. b. Abdulaziz b. Ali, Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî-Nezâr Hammâd (Riyad: Mektebetü'l-Ubaykân, 1993), 4/ 609.

²² Bk. Ebû Dâvûd, Akdiye, 11.

²³ Bk. en-Nahl 16/44.

²⁴ Bk. Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 346.

²⁵ İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 113.

²⁶ Ebû Dâvûd, Taharet, 41; Tirmizi, Taharet, 52.

²⁷ el-En'am 6/145.

²⁸ Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 346.

iki delilin arasını hem cem hem de birini tercih etmek mümkün ise aralarını cem etmek, birini tercih etmekten daha evladır. İki delilin tarihi bilinmiyorsa yani hangisinin sonra hangisinin önce olduğu bilinmeyip ikisinden birinin nesh edilme ihtimali varsa bu durumda her iki delil de terk edilir ve başka bir delil aranır. Nesh ihtimali olmayıp, cem ve tercih de mümkün değilse tahyir söz konusu olacaktır. İbnü's-Sübkî'ye göre tüm bu durumlarda çelişen delillerin umum ve hususta eşit olmaları şarttır.²⁹

Görüldüğü üzere İbnü's-Sübkî, birbiriyle çelişen iki kesin delilin olmayacağı konusunda genel görüşe katılmış ancak neshi kabul eden bir mesele olmak şartıyla nasların mutlak manada birbirlerine tercih edilebileceği hususunda onlardan farklı düşünmüştür. Yine o, iki delil ile amel etmenin onlardan birini geçersiz kılmaktan evla olduğu tezini benimseyerek Hanefilerin genel görüşüne muhalefet etmiştir. Dolayısıyla İbnü's-Sübkî, bütün yönleriyle birbirine eşit olan iki delil olması halinde önce tahyiri, bu mümkün değilse aralarını cem etmeyi tercih etmiştir. Sonra da tarih bakımından önceliği sonralığı bilinmeyen ve aynı zamanda birinin neshedilme ihtimali olan iki zıt delil olması durumunda da her iki delilin de terk edilerek başka bir delil aranması gerektiğini benimsemiştir.

2.4. İsnad ve Metin Yönüyle Çelişen Delillerde Tercih

Bilindiği üzere isnad ve metin, hadis ilminin önemli kavramlarından olup isnad, “rivayet için kullanılan lafızlarla râvi ya da râvileri anarak hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvilerin rivayet zincirini zikretmek”³⁰ demektir. Metin ise “Senedin ardından gelen, sünnet veya hadis tarifinin kapsamına giren Hz. Peygamber’in sözü ya da davranışının ve tasviplerinin anlatımından oluşan lafızlar yahut diğer şahısların ifadeleri”³¹ demektir. Buna göre râvi zincirini “isnad”, isnadın kendisinde son bulduğu kısım da “metin” olarak tanımlamak mümkündür. Râvi zincirinin ve metnin sağlamlığı oranında hadisin delil olma yönü de kuvvetlenecektir. Fıkıh usulü âlimleri bu sebeple isnad sistemini ve metin tahlilini delillerin bir parçası olarak görmüş ve değerlendirmişlerdir. İbnü's-Sübkî, isnad yönüyle otuz, metin yönüyle yirmi bir başlıkta tercih sebeplerini gerekçeleriyle birlikte zikretmiştir.³² Bunların hepsine tek tek yer vermek bir makale çalışmasına sığmayacağından sadece başlıklarını zikredip bazılarının tercih gerekçelerini dipnotta yer vereceğiz. Ona göre isnad yönüyle birbiriyle çelişen deliller, şu durumlarda tercih sebebidir:

Delillerin çokluğu, râvilerin çokluğu,³³ yüksek/yakın isnada sahip olmak, fakih olmak, lugat ve gramer bilgisine sahip olmak, takva, hafıza ve kuvvetli zekâyaya sahip olmak, uyanık olmak ve bid'at taraftarı olmamak, şöhretli bir adalete sahip olmak, suçlamalardan uzak kalmak, birden fazla referans sahibi olmak, bilinen bir nesebe sahip olmak, şahitliği kabul etme ve rivayetiyle amel etme yönüyle açıkça referans olmak, rivayet edileni ezberlemek, sebebi

²⁹ Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 346-347.

³⁰ Küçük, Râşit, “Metin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikloprdisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 154-159.

³¹ Küçük, Râşit, “Metin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikloprdisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/411-414.

³² İbnü's-Sübkî, Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî, *Ref'u'l-Hâcib 'an muhtasar İbn Hâcib* (Beyrut: Âlemu'l-kutub, 1999), 4/ 619-649.

³³ Çelişen iki delilden biri, râvi çokluğu sebebiyle diğerine tercih edilir. Çünkü çokluk, kuvveti ifade eder. Bazı usulcülere göre çokluk, kuvveti ifade etmez. Şahitlikte iki şahit ile daha fazla şahit arasında fark yoktur.(Bk. Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 347)

zikretmek, ezberlemeyi yazmaya tercih etmek³⁴, rivayet yolu açık olmak, arada perde olmadan haberi almak, sahâbenin büyüklerinden olmak³⁵, erkek olmak³⁶, hür olmak, daha sonra Müslüman olmak³⁷, sorumluluk çağını aşmış olmak, müdellis olmamak, iki isme sahip olmamak, haberin muhatabı olmak veya vakiyayı yaşayan olmak³⁸, lafızla yapılan rivayeti mana ile yapılan rivayete tercih etmek, haberin, asıl râvi tarafından inkâr edilmemiş olması, sahîhayn'da yer almak.

İbnü's-Sübkî, yukarıda zikredilen maddelerin çoğunda cumhurun görüşüne muvâfık şartlar ileri sürmekle beraber bazen Hanefîlerin görüşüne yakın şartlar da ortaya koymaktadır. Örneğin cumhur, daha önce Müslüman olanın haberini, sonradan Müslüman olana tercih ederken Hanefîler bunun aksini savunmaktadır. İbnü's-Sübkî bu konuda Hanefîlerin görüşünü tercih etmektedir.³⁹

İbnü's-Sübkî, metin yönüyle birbiriyle çelişen delillerin ise şu durumlarda tercih sebebi olacağını ifade etmektedir: Sözlü haber, fiilî habere, fiilî haber, takrîrî habere tercih edilir. Metin bakımından fasih olan haber, fasih olmayana tercih edilir.⁴⁰ Fazlalığı kapsayan haberin

³⁴ İlgili haberi önemseydiğinden ezberleyen kişinin delili, onu yazan kişiye göre tercih sebebidir. Zira kitabette, ilgili rivayetin fazla ya da eksik yazılma ihtimali bulunmaktadır. Ezberleyen kişide ise unutma ve karıştırma durumu çok az olduğundan o kadar az kusur yok hükmünde kabul edilir. (Mahallî, *Bedru't-Tâli*, 2/ 348)

³⁵ Delil ile ilgili haberi rivayet eden kişi sahâbelerin büyüklerinden olması, bu özelliğe sahip olmayana göre tercih sebebidir. Zira onların dini duyarlılıkları daha öndedir. Nitekim Hz. Ali, hadis rivayet edenlerin rivayetlerini yemin etme karşılığında kabul ederken Hz Ebubekir'in rivayetlerini yeminsiz olarak kabul etmiştir. (Mahallî, *Bedru't-Tâli*, 2/ 348)

³⁶ Erkek Olmak: Delil sahibinin erkek olması, kadın olmasına göre tercih sebebidir. Zira genellikle erkek kadına nazaran daha iyi haberi muhafaza eder. İsferyîni bunun aksini savunmaktadır. Ona göre erkeklerin ezberlerinin daha iyi olması genel bir yanılısamadır. Doğrusu kadınların bu konuda daha iyi olmasıdır. Hanefîler ise kadınlarla ilgili meselelerde kadınların, diğer meselelerde ise erkeklerin haberi tercih edileceği görüşündedirler. (Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, 2/ 256)

³⁷ Daha sonra Müslüman olmak: Sonradan Müslüman olanın haberi daha önce Müslüman olanın haberine tercih edilir. Çünkü sonradan Müslüman olan kişinin haberi, diğerinin haberine göre daha sonradır. Sonraki haber, önceki habere takdim edilir. Hanefîler bu görüştedir. Hanbelîlere göre ise aksi durum söz konusudur. Yani daha önce Müslüman olanın haberi, daha sonra Müslüman olanın haberine tercih edilir. Zira kişi, daha önce İslam'a girmenin verdiği asaletle haber konusunda daha dikkatli olmaya çalışır. İbnü'l-Hâcib, haberi aktaran râvi açısından Hanbelîlerin görüşünü, Müslüman olma zamanı açısından ise Hanefîlerin görüşünü tercih etmektedir. (Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, 2/ 256; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, 2/ 1276; İbn Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, 4/ 644)

³⁸ Haberın muhatabı olmakla ilgili örnek: Ebu Rafî'den rivayet edildiğine göre “ Hz. Peygamber, Meymune ile evlenirken ve zifafa girerken ihramlı değildi.” Ebu Rafî sözüne devam ederek “Ben onların arasında elçi idim” buyurmuştur. (Tirmizi, Nikâh, 23) Başka bir rivayette ise “Hz. Peygamber, Meymune ile evlenirken ihramlı idi Zifafa girerken ise ihramlı değildi ve Meymune Serefte vefat etti” (Buhârî, Megâzî, 45; Tirmizi, Hac, 24) buyrulmuştur. Bu iki rivayetin birincisinde haberin muhatabı Ebu Rafî olduğundan onun rivayeti diğerine tercih edilecektir.

Haberi yaşayanla ilgili örnek: Ebû Dâvûd'tan rivayet edildiğine göre Meymune şöyle demiştir: “ Seref'te ikimiz ihramlı değilken Hz. Peygamber benimle evlendi.” (Ebû Dâvûd, Menâsik, 34) Diğer bir rivayette ise “Hz. Peygamber ihramlı iken Meymune ile evlendi” (Buhârî, Hac, 193) buyrulmuştur. Burada da haberi yaşayan bizzat Meymune olduğu için onun haberi diğerine tercih edilecektir. (Mahallî, *Bedru't-Tâli*, 2/ 353)

³⁹ İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 113-114; Mahallî, *Bedru't-tâli*, 2/ 347-354.

⁴⁰ Zira fasih olmayan haberin metnine bozukluk karışabilir. Bununla birlikte İbnü's-Sübkî'nin tercih ettiği görüşe göre birbirine zıt iki haberin metin yönüyle daha çok fasih olanı, daha az fasih olana tercih edilmez. Bazı usulcülere göre çok fasih olan haberin metni, az fasih olana tercih edilir. Evet, Hz. Peygamber Arapların en iyi konuşanı olup kelamı her zaman en fasih idi. En fasih olmayan kelamın ise mana ile rivayeti mümkündür ve böyle bir metne bozukluk karışabilir. İbnü's-Sübkî, buna şöyle

metni, fazlalığı kapsamayana tercih edilir.⁴¹ Kureyş lehçesiyle varit olan haberin metni, diğer metinlere tercih edilir. Medenî olan haberin metni, Mekkî olana tercih edilir. Hz. Peygamber'in yüceliğini ifade eden haberin metni, bu özelliğe sahip olmayana tercih edilir. Hükümle beraber illetin zikredildiği haberin metni, illeti zikredilmeyene tercih edilir.⁴² İletin zikri, hükmün zikrinden önce olan metin, bu şekilde olmayana tercih edilir.⁴³ Tehdit ve te'kit ifade eden haberin metni, bu özellikleri içermeyene tercih edilir.⁴⁴ Mutlak umum ifade eden haberin metni, sebepli umum ifade edene tercih edilir.⁴⁵ من ve ما gibi şart edatlarıyla umum ifade eden haberin metni, nefiy siyakındaki umum ifade eden nekre habere tercih edilir. Nefiy siyakındaki nekre bir haber, diğer umum ifade eden lafızların haberine tercih edilir. Cem'i muarref bi'l-lam'ın haberi ve izafetle muarref hale gelen lafzın haberi, şart ifade etmeyip istifham ifade eden ما ve من nin haberine tercih edilir. Cem'i muarref bi'l-lam'ın haberi ve istifham ifade eden ما ve من

cevap vermektedir: Hz. Peygamberin kelamının her zaman en fasih olması gerekmez. Özellikle muhatapları en fasih lisanı kavrayacak durumda değilse, bu durumda en fasihi bırakıp fasih olan şekliyle konuşması ve muhatap olduğu toplumun diliyle onlara hitap etmesi onun tebliğinin gereğidir. (İbnü's-Sübkî, *Cem 'u'l-Cevâmi'*, 114; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 355)

⁴¹ Çünkü fazlalığı kapsayan haberin metni, daha fazla ilmi taşımaktadır. Söz gelimi Şâfiîler'e göre bayram namazlarında yedi tekbir alınır diyen haber, dört tekbir alınır diyen habere tercih edilir. Zira bayram tekbirleriyle ilgili her iki haber Ebû Dâvûd'tan rivayet edildiği halde biri, diğerine göre fazla bilgi taşıdığından tercih sebebi olmuştur. (Rivayet için bk. Ebû Dâvûd, *Salat*, 256)

⁴² İşe önem verme açısından hükümle beraber illeti zikredilen haberin metni, sadece hükmün zikredildiği habere göre daha kuvvetli olmaktadır. Örneğin "Dinini değiştireni öldürünüz" (Buhârî, *İstîtâbetü'l-mürteddîn*, 2) hadisindeki hüküm, "Hz. Peygamber kadın ve çocukların öldürülmesini nehyetti" (Şâfiî, *Müsned*, 238) hadisindeki hükme tercih edilir. Zira birinci hadiste hükümle beraber illet de zikredilirken ikinci hadiste sadece hüküm zikredilmiştir. İkinci hadisin hükmü ise "Savaş esnasında kadın ve çocukları öldürmeyiniz" şeklinde tahsis edilir.

⁴³ Çünkü illetin hükümden önce zikredilmesi, ikisi arasındaki irtibatın delaleti bakımından daha kesinlik ifade etmektedir. Nakşevânî (ö.651/1253) ise bunun aksini savunmaktadır. Ona göre hükmün illetten önce zikredilmesi, aksine göre tercih sebebidir. Zira muhatap açısından önce hüküm zikredilmesi durumunda illet aranacaktır. İlet bulunduğu ise nefis tatmin olacak ve başka bir şey aramayacaktır. İlet önce zikredilmesi halinde ise muhatap hükmü arayacaktır. Hükmü bulunduğu ise aradaki münasebetin kuvvetliliği yönünden bazen onunla yetinir başka bir vasıf aramaz. Örneğin "Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesiniz" ayetinde önce illet, yani hırsızlık vasfı zikredilmiş, sonra da hüküm bildirilmiştir. Burada vasıfla hüküm arasındaki münasebet kuvvetli olduğundan başka bir vasıf aranmaz. Bazen de başka vasıf aranabilir. Örneğin abdestle ilgili olarak "Namaza kalktığınızda yüzünüzü...yıkayınız" (el-Maide 5/6) ayetinde vasıf namaza kalkış, hüküm ise abdest organlarının yıkanmasıdır. Burada namaza kalkma ile abdest organlarının yıkanması arasındaki münasebet kuvvetli olmadığından muhatap başka bir illet arayışına gider ve asıl illetin Allah'a tazim olduğunu ifade edebilecektir. (İbnü's-Sübkî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 115; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 357)

⁴⁴ Tekit içeren habere örnek: Hz. Peygamber " Velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikâhı batıldır. Nikâhı batıldır. Nikâhı batıldır." (Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 20) üç defa aynı lafzı tekrar ederek nikâhın batıl olacağını ifade etmiştir. Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber "Dul kadın kendini evlendirme konusunda velisinden daha fazla hak sahibidir" (Müslim, *İstihbabü'n-ikâh*, 9) buyurmuştur. Bu iki hadisin metni birbiriyle çelişmektedir. Zira birinci hadiste "herhangi bir kadın" ifadesi dul ve bekârların ikisini kapsamaktadır. Bu durumda birinci hadis tekidi ifade ettiğinden diğerine tercih edilecektir.

⁴⁵ Mutlak umum ifade eden haberin metni, sebepli umum ifade edene tercih edilir. Örneğin Hz. Peygamber " İçine necaset karışan su pis olur" (Benzer rivayet için bk. Tirmizi, *Taharet*, 19) buyurarak su ile ilgili genel bir hükümde bulunmuştur. Başka bir rivayette ise kendisine sorulan bir soru karşısında " Su temizdir. İçine bir şeyin karışmasıyla pis olmaz"(Ebû Dâvûd, *Taharet*, 34) buyurarak önceki hadisin aksi yönünde genel bir hükümde bulunmuştur. Her iki hadisin metni hüküm bakımından zahiren çelişmiş gibi görünse de birinci hadis, ikincisine tercih edilir. Zira birinci hadis, mutlak umum ifade ederken ikincisi sebepli umum ifade etmektedir. Sebepli umum ifade eden haberin sadece söz konusu sebebe has olma ihtimali bulunurken diğerinin böyle bir ihtimali bulunmamaktadır.

lafızlarının haberi, lam veya izafe ile marife olan cinsin haberine tercih edilir. Tahsise uğrayan âm lafzın haberi, tahsise uğramayana tercih edilir. Daha az tahsise uğrayan âm lafzın haberi, daha çok tahsise uğrayana tercih edilir. Lafzın delaletinin iktizası, onun delaletinin işaretine ve imasına, lafzın delaletinin işareti onun delaletinin imasına tercih edilir. İktiza ve işaret ile delalet edilen mana, mefhumu muvâfık ve mefhumu muhâlif ile delalet edilen manaya tercih edilir, mefhumu muvâfık, mefhumu muhâlife tercih edilir.⁴⁶

2.5. Mana Yönünden Çelişen Delillerde Tercih

İbnü's-Sübkî, lafzın delâlet ettiği mana yönünden çelişen delillerde tercihle ilgili görüşlerini ortaya koyarken bazı konularda sadece görüşleri aktarmakla yetinmiş, ayrıca kendi görüşünü belirtmemiştir. Konu ile ilgili görüşler şu şekilde özetlenebilir:

Cumhura göre berâet-i asliyyeyi nakleden haber, berâet-i asliyyeyi tespit eden habere tercih edilir. Çünkü berâet-ı asliyyeyi nakletmede te'sis yani birinci manaya ilave bir mana bulunmaktadır. Berâet-ı asliyyeyi tespitite ise ilâve bir mana söz konusu değildir. Dolayısıyla te'siste söze bir fazlalık katma olduğundan ve bir fayda söz konusu iken tespitite böyle bir faydadan söz edilemez.⁴⁷

Fahreddîn er-Râzi ve Beyzâvî bunun aksini savunmaktadır.⁴⁸ Onlara göre berâet-i asliyyeyi takrir eden yani pekiştiren haber, te'sis edene tercih edilir. Onlar, takrirî, asıldan sonra oluşan yeni bir durum olarak yani bir manada te'sis olarak kabul ettiklerinden onda bir fayda mülahaza etmektedirler. Bu durumda takrir, berâet-i asliyyenin üzerinde bulunduğu hükümsüzlüğü nesh edip üzerine yeni bir hüküm koyma şeklinde anlaşılmış olacaktır. Örneğin Hz. Peygamber *“من مس ذكره فليتوضأ”* *Zekerine dokunan abdest alsın*⁴⁹ buyurmuştur. Başka bir rivayette ise zekere dokunan bir adamın Hz. Peygambere hitaben *“Bundan dolayı abdest almam gerekir mi?”* diye sorması karşısında Hz. Peygamber *“انه بضعة منك”* *Hayır, o senden bir parçadır*.⁵⁰ buyurmuştur. Lafzın delalet ettiği mana yönünden bu iki rivayet birbirine zıt gibi görünmekle beraber birinci hadis, ikincisine tercih edilir. Çünkü birinci hadis, berâet-i asliyyeden nakilde bulunarak yeni bir hüküm ortaya koyarken ikinci hadis, var olan bir durumu tespit etmekten ibaret kalmaktadır. İbnü's-Sübkî, bu konuda görüş beyan etmemiş, var olan görüşleri aktarmakla yetinmiştir.⁵¹

Ona göre olumlu durumu ortaya koyan haber/hüküm, olumsuz durumu ortaya koyan habere tercih edilir. Çünkü olumlu durumu ortaya koyan haber, olumsuz durumu ortaya koyan habere göre daha fazla bilgi kapsamaktadır. Hanefîler bunun aksini savunmaktadır. Yani onlara göre olumsuz durumu ortaya koyan haber, olumlu durumu ortaya koyan habere tercih edilir. Çünkü asıl olan berâet-i asliye olduğuna göre berâet-i asliyye, olumsuz durumu ortaya koyan haberi desteklemekte ve onu olumlu durumu ortaya koyan habere göre daha öne çıkartmış olmaktadır.⁵²

⁴⁶ İbnü's-Sübkî, *Cem' u'l-cevâmi'*, 114; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 345-361.

⁴⁷ Karâfî, *Şerhu't-tenkîh*, 332; Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 525; İbn Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 4/ 687.

⁴⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mahsûl*, 5/ 433; Beyzâvî, *Minhâc*, 242.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 69; Tirmizi, *Tahâret*, 82; Nesâî, *Güsl ve't-Teyemmüm*, 32.

⁵⁰ Nesâî, *Tahâret*, 122.

⁵¹ Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 361.

⁵² Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/ 144.

İbnü's-Sübkî, cumhurun görüşüne muvâfık olarak nehyin, emre tercih edileceği görüşündedir. Zira nehyde mefsedetın def'i söz konusu iken emirde maslahatın celbi esas alınmaktadır. Dolayısıyla mefsedeti def etmek maslahatı celp etmeye tercih edilir.⁵³

Ona göre emir, ibahaya tercih edilir. Zira emirdeki talep'in vucübiyet ifade etme ihtimali olduğundan ihtiyaten ona öncelik verilir. Yine ona göre teklifi içeren haber cümlesi, emir ve nehye tercih edilir. Örneğin والوالدات يرضعن أولادهن "Anneler, çocuklarını emzirirler"⁵⁴ ayetinde emir, haber kipinde geldiğinden "Anneler, çocuklarını emzirsinler" manasında olup teklif içermektedir. Dolayısıyla emir kipinde gelen haber cümlesi, gerçekleşmesi kesin olduğundan ve durumu göz önünde canlandırdığından inşa şeklindeki emir ve nehye tercih edilecektir. Bir şeyden sakındıran haber, onu mübah kılan habere tercih edilir. Çünkü ihtiyata uygun olan budur.

Vucüp veya kerahet bildiren haber, nedb bildiren habere tercih edilir. Zira vucüpta ikaptan kurtulmada ihtiyat, kerahette kınanmaktan kurtulmada ihtiyat söz konusu iken nedbde böyle bir şey söz konusu değildir. Nedb bildiren haber, ibaha bildirene tercih edilir. Çünkü nedb de talep varken ibahada böyle bir şey yoktur. Cezayı nefyedici haber, onu gerektirici olana tercih edilir. Çünkü cezayı nefyetmede kolaylık ve sıkıntının olmaması vardır. "Allah, size kolaylık diler"⁵⁵ ve "Allah, dinde size bir zorluk çıkarmamıştır"⁵⁶ ayetleri bu durumu pekiştirmektedir.⁵⁷ Kelamcılar ise bunun aksini savunmaktadırlar. Çünkü cezayı gerektirici haberde nefyetmekten farklı olarak bir te'sis yani fazlalık söz konusudur. O halde fazlalığı olan haber, olmayana tercih edilir.⁵⁸

İbnü's-Sübkî'ye göre manası akledilebilen haber, manası akledilemeyene tercih edilir. Zira akledilebilen haber, diğerine göre daha çok boyun eğmeyi gerektirir ve kıyas yapmaya daha elverişli olmaktadır.⁵⁹ Vad'î haber, teklifi habere tercih edilir. Zira vad'î haber, anlamaya ve fiilîn yapılabilir olduğuna bağlı değilken teklifi haberde onu anlamak ve fiilîn yapılabilir olma şartı bulunmaktadır.

Hanefî ve Mâlikîler ise bunun aksini savunmaktadır. Onlara göre teklifi haber, vad'î habere tercih edilir. Zira teklifi haber için sevap söz konusu iken vad'î haberde böyle bir şey yoktur.⁶⁰

Görüldüğü üzere İbnü's-Sübkî, mana yönünden çelişen delillerle ilgili öne sürülen şartlar konusunda bazen görüş beyan etmekten kaçınmış, bazen ise tercihini ortaya koymuştur. Şu var ki ileri sürülen şartların çoğunda cumhurla hemfikir olduğu söylenebilir.

2.6. Hâricî Durum Yönünden Çelişen Delillerde Tercih

İbnü's-Sübkî, hâricî durum nedeniyle birbiriyle çelişen delillerde tercih sıralamasını şöyle vermektedir:

Başka bir delille uyumlu olan haber, uyumlu olmayana tercih edilir. Mürsel rivayete muvâfık olan haber, bu şekilde olmayana tercih edilir. Sahâbe sözüne muvâfık olan haber, bu

⁵³ İbnü's-Sübkî, *Cem' u'l-cevâmi'*, 115; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 362.

⁵⁴ el-Bakara 2/233.

⁵⁵ el-Bakara 2/185.

⁵⁶ el-Hac 22/78.

⁵⁷ Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/ 161; Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 529; İbn Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 4/ 689.

⁵⁸ Bk. Gazzâlî, *Mustasfa*, 4/ 167; İbn Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 4/ 690.

⁵⁹ Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 364.

⁶⁰ Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/ 161; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, 2/ 1297.

şekilde olmayana tercih edilir. Medine ehlinin ameline muvâfık olan haber, Medine ehlinin ameline muvâfık olmayan habere tercih edilir. Âlimlerin çoğunun görüşüne muvâfık olan haber, bu şekilde olmayana tercih edilir.⁶¹

İmam Şâfiî'ye göre nass tarafından belli vasıflarıyla öne çıkarılmış sahâbelerin sözüne muvâfık olan haber, bu şekilde olmayana tercih edilir.⁶² Örneğin Hz. Peygamber'in "*Ferâizi en iyi bileniniz Zeyd'dir.*"⁶³ buyurup miras ve vasiyet konusunda Zeyd b. Sabit'i övmesi, onu, diğerlerine karşı ayrıcalıklı kılmaktadır. Dolayısıyla mirasla ilgili Zeyd'nin görüşüne muvâfık olan haber, bu şekilde olmayan habere tercih edilecektir.

Bazı usulcülere göre nass tarafından belli vasıfları öne çıkarılmış sahâbeler, Ebubekir ve Ömer'e muhalefet etmeleri durumunda onların sözü esas alınır.⁶⁴ Örneğin ferâiz konusunda Zeyd b. Sabit, helal ve haram konusunda Muaz b. Cebel, kaza yani hüküm konusunda ise Ali temayüz etmiştir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber, *أفرضكم زيد واعلمكم بالحلال والحرام معاذ واقضاكم علي*,

"*Ferâizi en iyi bileniniz Zeyd, helal ve haramı en iyi bileniniz Muaz, ahkâmı en iyi bileniniz Ali'dir*"⁶⁵ buyurmuştur.

İmam Şâfiî, vasıflarıyla öne çıkan sahâbelerin kendi aralarındaki tercih sıralamasını şu şekilde vermektedir. Ferâiz konusunda öncelikle Zeyd b. Sabit'in sözüne muvâfık olan haberler tercih edilir. Sonra Muaz b. Cebel'in sözleri, daha sonra da Ali'nin sözleri tercih edilir. Helal haram konusunda ise önce Muaz b. Cebel'in sözleri, sonra Ali'nin sözleri tercih edilir. Yine Şâfiî'ye göre ferâizin dışında iki haber birbiriyle çelişmesi durumunda Muaz b. Cebel'in sözüne muvâfık olan haber, diğerine tercih edilir. Muaz'ın bir sözü olmaması durumunda Ali'nin sözü tercih edilir.⁶⁶

Bu sıralamanın şekli, yukarıda geçen hadise dayanmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in "*Ferâizi en iyi bileniniz*" sözü bir yönüyle umum ifade ederken diğer yönüyle has bir durumu ifade etmektedir. "*Helal ve haramı en iyi bileniniz*" sözü de ferâiz dışında olan meseleleri kapsamakta ve ferâize göre daha âm bir durumu ifade etmektedir. Çünkü helal ve haram, ferâizi de içine almaktadır. "*Ahkâmı en iyi bileniniz*" sözü ise diğer ikisine göre daha âm bir anlam içermektedir. Başka bir deyişle ferâizin kapsamı, helal ve harama göre daha dar, helal ve haramın kapsamı ise ahkâma göre daha dar olmaktadır. Dolayısıyla ehassü'l-has, hassa, has ise âma tercih edilir.⁶⁷

2.7. İki İcmâ, İki Mütevatir Haber ve İki Kıyas Arasında Tercih

İbnü's-Sübkî, iki icmâ, iki mütevatir haber ya da iki kıyas arasında birbiriyle çelişen delillerin olabileceği görüşündedir. O söz konusu durumlarda tercih sıralamasının nasıl olması gerektiğini maddeler halinde sıralamaktadır. Öncelikle onun iki icmâ arasında teâruz olması halinde tercih öncelikleriyle ilgili görüşleri şöyledir:

⁶¹ Mahallî, *Bedru't-tâli*, 2/ 365.

⁶² Bk. Şâfiî *er-Risâle*, 160; Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 535.

⁶³ İbn Mâce, *Fedâilu's-sahâbe*, 28.

⁶⁴ Bk. Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 535.

⁶⁵ Tirmizi, *Menâkıb*, 102; İbn Mâce, *Fedâilu's-Sahâbe*, 28.

⁶⁶ Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 536; Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerıyya, *Gâyetü'l-vusûl şerhi Lübbü'l-usul* (Mısır: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, ty), 683.

⁶⁷ Bk. Mahallî, *Bedru't-tâli*, 2/ 365-366.

İcma, nassa tercih edilir, sahâbelerin icmâi, sahâbe olmayanların icmâna tercih edilir, asrı sonlanmış olan bir icmâ, asrı sonlanmamış olana tercih edilir, kendisine muhalefetin olmadığı icmâ, muhalefetin olduğu icmâyâ tercih edilir.⁶⁸

Onun birbiriyle çelişen iki mütevatir haber arasındaki tercih konusunda görüşleri de şu şekildedir: İbnü's-Sübki'nin de dâhil olduğu Şâfiî ve Hanbelîlere göre Kitap ve Sünnetten iki mütevatir haber birbiriyle çelişmesi durumunda biri diğerine tercih edilemez. Zira ikisi birbirine eşittir. Dolayısıyla hükme delaleti denk olan iki delil, birbirine çelişmesi durumunda ikisi de düşer. Başka bir delil aranır.⁶⁹

Bazı usulcülere göre Kitap ve mütevatir Sünnet birbiriyle çelişmesi durumunda Kitap, Sünnete tercih edilir. Çünkü Kitap, Sünnete göre daha saygındır.

Hanefîlere göre ise Kitap ve Mütevatir Sünnet çelişmesi durumunda Sünnet, Kitaba tercih edilir. Zira "İnsanlara indirilenleri onlara açıklama"⁷⁰ görevi Hz. Peygambere verilmiştir.⁷¹

Sünnetten iki mütevâtirin birbiriyle çelişmesine gelince bunlar iki ayetin birbiriyle çelişmesi gibidir. Oradaki uygulama burası için de geçerlidir.⁷²

İbnü's-Sübki'nin birbiriyle çelişen iki kıyas arasındaki tercih konusunda görüşleri ise şöyledir: Aslın hükmünün delili kuvvetli olan kıyas, bu şekilde olmayana tercih edilir. Örneğin aslın hükmü mantıka dayalı olan kıyas, aslın hükmü mefhuma dayalı olana tercih edilir. Zira delilin kuvvetli olmasıyla zannı galip daha da kuvvet bulacaktır. Aynı şekilde kural üzere olan bir kıyas, bu şekilde olmayana tercih edilir. Diğer bir ifadeyle fer'i aslın cinsinden olan kıyas, fer'i aslın cinsinden olmayana tercih edilir. Zira cins, cinse daha benzerdir.

Konunun fûrû-i fıkha yansımaları şöyledir: Muvaddiha (yani başın kemiğini açığa çıkaracak şekilde yaralamak) cinayetini işleyen kişinin erkek akrabasından diyet alınır.

Şâfiîler, ondan daha küçük yaralamalara neden olan kişinin suçunu da buna kıyas ederek diyetin akileden alınacağına hükmetmişlerdir.⁷³ Zira her iki cinayet de aynı cins olup beden üzerinde işlenmiştir.

Hanefîler ise diyeti mâlî bir ceza olarak kabul ettiklerinden muvaddihadan daha küçük yaralamaları, mala kıyas ederek onun tazmininin akileye değil, bizzat, suçu işleyene ait olduğuna hükmetmişlerdir.⁷⁴ İbnü's-Sübki'ye göre Şâfiîlerin kıyası, aynı cins üzerinde gerçekleştiğinden, Hanefîlerin kıyasına tercih edilir.

2.8. Denk Olmayan Deliller Arasında Tercih

İbnü's-Sübki'nin birbirine denk olmayan deliller arasındaki tercih ile ilgili görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

İlleti kesin olan delil, illeti kesin olmayana tercih edilir, illeti galip zann olarak belirlenen delil, bu şekilde olmayana tercih edilir, illetin metodu kuvvetli olan delil, illetin metodu kuvvetli olmayana tercih edilir. Metodun kuvvetli olduğunu gösteren delil, illetin de

⁶⁸ İbnü's-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'*, 116.

⁶⁹ Bk. Gazzâlî, *Mustasfa*, 4/ 175; Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 536; İbn Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 4/ 603.

⁷⁰ Bk. en-Nahl 16/ 44.

⁷¹ Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/ 162.

⁷² Zerkeşî, *Teşnîf*, 3/ 538.

⁷³ Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusulf eş-Şirâzi, *el-Muhezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî (Beyrût: ed-Dâru'Şâmiyye, 1992), 5/ 174.

⁷⁴ Ali el-Kârî, Nureddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Fethu Bâbi'l-inâye bi şerhi'n-Nukâye* (Beyrût: Şirketu Dâri'l-Erkân b. Ebi'l-Erkâm, 1997), 3/ 399.

kuvvetli olduğunu gösterecektir, iki aslı olan bir illetin delili, bir aslı olan illetin deliline tercih edilir.

Konunun fūrū-i fıkha yansıması şöyledir: Ariyet (ödünç) olarak alınan malın, kişinin elinde telef olması halinde tazmini gerekip gerekmeyeceği tartışılmıştır. Zira ariyet malı bir yönden sevm (pazarlık malı), diğer yönden gasp'a benzemektedir. Dolayısıyla iki aslı olan bir durum söz konusudur. Şâfiîler, ariyet olan mal telef olması halinde onun sevm tarafını kabul etmekle beraber gaspa benzerliğinin ağır basması nedeniyle gasp cihetinin esas alınarak tazmin edileceğine hükmetmişlerdir.⁷⁵ Diğer bir ifadeyle onlar, ariyet olan malın hem sevm hem de gaspa benzediğini prensipte kabul etmekte ancak gasp yönünün daha belirgin olduğu görüşünü savunmaktadır. Hanefiler ise ariyetin gaspa benzemediği görüşündedir. Dolayısıyla Hanefiler, sadece onun sevm yönünü esas alarak herhangi bir tazminin söz konusu olmayacağına hükmetmişlerdir.⁷⁶ Buna göre iki aslı (sevm ve gasp) esas alan Şâfiîlerin delili, bir aslı (sadece sevm) esas alan Hanefilerin deliline tercih edilir.

İleti zati olan delil, ileti hükmi olan delile tercih edilir. Diğer bir ifadeyle birinde illet olan vasıf, hükmün zatına taalluk ederken, diğerinde hükmün yerine taalluk etmektedir. Bu durumda ileti zati olan delil, vasıfla bütünleştiğinden, vasıfla bütünleşmeyen hükmi delile tercih edilir. Örneğin riba'da hüküm tahrim, hamrde de ise onun necis olmasıdır. Ribada illet, tu'miyet, hamrda ise iskardır. Tu'miyet ve iskar, illetteki vasıfla bütünleşirken tahrim ve necaset onunla bütünleşmemiştir. Buna göre ribada fazlalılığın atılmasıyla haramlık ortadan kalkmış olacaktır.

Vasıfları az olan illetin delili, vasıfları fazla olan illetin deliline tercih edilir, farzlarda ihtiyatı gerektiren delil, ihtiyatı gerektirmeyen delile tercih edilir. Çünkü farzlarda ihtiyatlı olmak, olmamaya göre daha uygundur, ileti umum ifade eden delil, ileti umum ifade etmeyene tercih edilir. Zira ileti umum ifade eden delilin faydası diğerine göre daha fazla olmaktadır, aslın illeti konusunda ittifak yapılan delil, aslın illeti konusunda ittifak yapılmayan delile tercih edilir. Örneğin "Kişi öfkeli iken hüküm vermesin"⁷⁷ hadisinde illet, "fikir dağınıklığıdır" denmiş ve bunun üzerinde ittifak edilmiştir. Ancak ribevi mallarda haramlığın illeti konusunda ihtilaf edilmiştir.⁷⁸ Bu durumda ileti üzerinde ittifak edilen delil, illetinde ittifak edilmeyene tercih edilecektir. Diğer bir ifadeyle birbiriyle teâruz eden iki delil olması durumunda ileti üzerinde ittifak edilen delil, illetinde ihtilaf edilene tercih edilir. Birden fazla asla uyumlu olan illetin delili, bir asla uyumlu olan illetin deliline tercih edilir. Çünkü uyumu çok olanın benzer yönleri daha fazla olmaktadır.

Konunun fūrū-i fıkha yansıması şöyledir: Abdestle ilgili nakledilen rivayetlerde abdest organların üçer defa yıkanacağı zikredilmiş, ancak başın kaç defa mesh edileceği açıkça telaffuz edilmemiştir.⁷⁹ Dolayısıyla başın da üç defa mesh edilip edilmeyeceği tartışılmıştır. Hanefiler başın mesh edilmesinde, onu ayakların meshine ve teyemmüme benzeterek teslisin olmayacağına hükmetmişlerdir.⁸⁰ Zira bunlarda da üçleme yoktur. Onlar bu hükmü birden fazla

⁷⁵ Şirbîni, Şemsuddîn Muhammed b. Hatîb, *Muğni'l-muhtâc li ma'rifeti meâni'l-elfâzi'l-Minhâc* (Beirut: Dâru'l-ma'rife, 1997), 2/ 353.

⁷⁶ Merğînânî, Burhânuddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebîbekr, *el-Hidaye ma'a şerhi'l-allâme Abdulhay el-Levnekî* (Karaçi: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1417), 6/ 231.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, Akdiyye, 9; Tirmizi, Ahkâm, 7.

⁷⁸ Burada birbiriyle bağlantısız iki örnek verilmiştir. Ancak amaç, konuya örnek vermektir ziyade üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen illete örnek vermektir. Dolayısıyla odak noktası illet olduğu için ona göre örnek verilmiştir.

⁷⁹ Konuyla ilgili rivayetler için bk. Buhârî, vudû, 24; Müslim, Tahâret, 3; Ebû Dâvûd, Tahâret, 50.

⁸⁰ Merğînânî, *Hidâye*, 1/ 94.

asla kıyas yaparak vermişlerdir.⁸¹ Şâfiîler ise meshi, abdestin azalarına benzeterek teslîsin yapılacağına hükmetmişlerdir. Zira abdestin azalarında üçer defa yıkama söz konusudur.⁸² O halde Hanefîlerin delili iki asla dayandığından Şâfiîlerin deliline tercih edilecektir.

İbnü's-Sübki'ye göre illeti kesin icmâ ile sabit olan delil, illeti kesin nass ile sabit olana tercih edilir, illeti kesin icmâ ile sabit olan delil, illeti zannî nass ile sabit olana tercih edilir, illeti kesin nass ile sabit olan delil, illeti zannî icmâ ile sabit olana tercih edilir. İletti zannî icmâ ile sabit olan delil, illeti zannî nass ile sabit olana tercih edilir. İletti ima ile sabit olan delil, illeti sebr ile sabit olana tercih edilir. İletti sebr ile sabit olan delil, illeti, münasebetle sabit olana tercih edilir. İletti münasebetle sabit olan delil, illeti şebehle sabit olana tercih edilir. İletti şebehle sabit olan delil, illeti deveranla sabit olana tercih edilir.⁸³

Beydâvi, yukarıdaki sıralamaya genel olarak katılmakla beraber nassın icmâdan sonra geleceğine itiraz etmektedir. Ona göre illeti nass ile belirlenen delil, illeti icmâ ile belirlenen delilden daha öncedir.⁸⁴ Zerkeşi ise yukarıdaki sıralamayı icmâ, nass, deveran, münasebet, sebr ve şebeh şeklinde vermektedir.⁸⁵

Sıralamada icmâ öncedir diyenler şöyle bir gerekçe ileri sürerler: Nas, neshi kabul ederken icmâ onu kabul etmemektedir. O halde nesh ihtimaline karşı icmâ daha kesinlik ifade edecektir. Aksini savunanlar yani nassı önceleyenler ise şöyle demektedirler: Nass, icmâyâ göre asıldır. Zira icmâ ona dayanmaktadır.

Kıyas-ı mana, kıyas-ı delaletle tercih edilir. İletti mürekkep olmayan bir delil, illeti mürekkep olana tercih edilir. İletti hakiki vasıf olan delil, illeti örfi vasıf olana tercih edilir. İletti örfi vasıf olan delil, illeti şer'i vasıf olana tercih edilir. Hakiki vucudî, örfi vucudî ve şer'i vucudî yani müsbet olan vasıflar, menfî olanlara tercih edilir. Yalın olup ademî olan hakiki, örfî ve şer'i vasıflar, bu şekilde olmayanlara tercih edilir.

Burada bir vasıf için hem ademî yani izafî hem de hakiki ifadesini kullanmak çelişki oluşturmaz. Örneğin "Kişinin malından tasarruf yetkisi alınır. Çünkü aklî melekesi yoktur" dendiğinde cümle müspet ve hakiki, illet ise menfî ve ademî yani izafidir. Ancak bu izafilik, göreceli olduğundan müspet ve hakiki olarak da ifade edilebilecektir. Söz gelimi "Kişinin malından tasarruf yetkisi alınır. Çünkü onda delilik emaresi vardır" dendiğinde ademî olan vasıf, müspet ve hakikiye dönmüş olacaktır.⁸⁶

İletti bâise olan (teşvik eden) vasfın delili, illeti emare (muarrife) olan vasfın deliline tercih edilir. İletti muttarid ve mün'akis olan yani varlığı, hükmün varlığını, yokluğu da hükmün yokluğunu gerektiren vasfın delili, illeti sadece muttarid olana yani varlığı hükmün varlığını gerektirene tercih edilir. Sadece illeti muttarid olan yani varlığı, hükmün varlığını gerektiren vasıf, sadece illeti mün'akis olan yani yokluğu, hükmün yokluğunu gerektiren vasfın deliline tercih edilir.⁸⁷

İbnü's-Sübki, tanımlar arasındaki tercih konusunda da genel görüşe muvâfık olarak bazı şartlar ileri sürmektedir. Ona göre şer'i tanımlarda daha çok bilinen tanım, daha az bilinen tanıma tercih edilir, zâtî tanımlı olan, ârizî tanımlı olana tercih edilir, açık lafızlarla yapılan

⁸¹ Emir Pâdişâh, *Teyşîru't-tâhrîr*, 4/ 93.

⁸² Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 1/ 94; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 370; Zekeriyâ el-Ensârî, *Gayetu'l-vusûl*, 155.

⁸³ İbnü's-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'*, 116.

⁸⁴ Beydâvi, *Minhâc*, 246.

⁸⁵ Zerkeşi, *Teşnîf*, 3/ 540.

⁸⁶ İbnü's-Sübki, *Ref'u'l-Hâcib*, 4/ 640.

⁸⁷ İbnü's-Sübki, *Ref'u'l-Hâcib*, 4/ 640; Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 373-374.

tanımlar, mecaz veya müşterek gibi açık olmayan lafızlarla yapılanlara tercih edilir, umum lafızlarla yapılan tanımlar, has lafızlarla yapılan tanımlara tercih edilir.⁸⁸

Görüldüğü üzere İbnü's-Sübkî, deliller arasında tercih şartlarını sıralarken konuyla ilgili farklı görüşlere dikkat çekmekte, o görüşler içerisinde kendisine göre en sahih gördüğünü tercih etmektedir. Bu nedenle bazen cumhurun bazen de Hanefîlerin görüşüne kayabilmektedir. Bağlı bulunduğu Şafîî geleneğe ait usulcülerin bir kısmı Şafîî'nin tereddüt ettiği görüşlerin tercihi konusunda Ebû Hanife'nin aynı konudaki görüşüne göre pozisyon belirlerken o, böyle bir kıstası doğru bulmamaktadır. Ona göre görüşün kuvvetli oluşu delilin sağlamlığıyla mümkündür. Aynı gerekçeyle Fahreddin Râzi (ö.606/1210) ve Beydâvi (ö.685/1286) gibi kendi usul anlayışı üzerinde doğrudan etkili olan zatların görüşüne muhalefet edebilmektedir. O, konuyla ilgili görüşlerini temellendirirken naslardan yararlandığı gibi dil kurallarından ve lafızların ifade ettiği manalardan da istifade etmektedir.

İbnü's-Sübkî'ye göre bir müctehidden birbirine zıt iki görüş nakledilip biri diğerinden sonra olduğu bilinmesi durumunda sonraki görüşü esas alınır. Önceki görüşünden vazgeçtiği kabul edilir. Birbirine zıt iki görüşünden hangisinin önce söylendiği bilinmemesi durumunda ise onun tercihini bildiren bir şeyi beraberinde zikrettiği görüşü esas alınır. Örneğin "Bu doğruya daha yakın bir görüştür" ya da bir görüşünü diğerine göre daha ayrıntılı olarak izah etmesi onun tercihini bildiren alametlerdir. Tercih ettirici bir durum söz konusu olmaması durumunda ise iki görüş arasında tereddütte kalmıştır denir.

Zerkeşi'nin (ö.794/1392) belirttiğine göre İsferyâni (ö.417/1027), İmam Şafîî'nin tereddüt ettiği görüşlerden Ebu Hanife'nin (ö.150/767) görüşüne muhâlif olanın diğerine tercih edileceği görüşündedir. Çünkü Şafîî'nin Ebu Hanife'ye muhalefet etmesi mutlaka bir delile dayanmaktadır.⁸⁹

Nevevî'nin (ö.676/1277) ifadesine göre Kaffâl (Muhammed b. Ali) (ö.365/976), bunun aksini savunmaktadır. Yani Şafîî'nin birbiriyle çelişen görüşlerinden Ebu Hanife'nin görüşüne muvâfık olanı diğerine tercih edilir. Nevevi de bu görüşü tercih etmiştir. Zira ona göre bu görüşü tercih edenler daha fazladır.⁹⁰

İbnü's-Sübkî buna itiraz etmektedir. Ona göre bir görüşün kuvvetli oluşu onu destekleyenlerin çokluğuyla değil, delilin sağlamlığıyla mümkündür. Bu sebeple İbnü's-Sübkî, Şafîî'nin çelişen görüşlerinden tercih sebebi olarak, onların Ebu Hanife'nin görüşüne muhâlif ya da muvâfık olmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre zikredilen görüşlerdeki delillerin sağlamlığı ancak tercih sebebi olabilir. Birini diğerine tercih edecek bir emare olmaması durumunda ise vakfedilir yani herhangi bir hüküm verilmez.⁹¹

Bir mesele hakkında müctehidin görüşü bilinmemekle beraber benzer meseleyle ilgili görüşü bilinmesi durumunda görüş belirtilmeyen mesele, görüş belirtilen meseleye ilhak edilerek o konudaki görüşü ortaya çıkarılır.

Ebu İshak eş-Şirazi'ye (ö.476/1083) göre müctehidin benzer meselede görüşünün olması, diğer meselede de aynı görüş sahibi olduğu anlamına gelmez. Zira iki mesele kendisine arz edilmesi durumunda aralarında fark olduğunu söyleme ihtimali bulunmaktadır.⁹²

⁸⁸ İbnü's-Sübkî, *Ref'u'l-Hâcib*, 4/ 641; Mahallî, *Bedru't-tâli*, 2/ 375-376.

⁸⁹ Zerkeşi, *Teşnif*, 3/ 482.

⁹⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şerîf, *el-Mecmû'şerhu'l-Mühezzeb* (y.y.: Dâru'l-fikr, ty), 1/ 67.

⁹¹ İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 112; Mahallî, *Bedru't-tâli*, 2/ 342.

⁹² Şirâzî, *Luma*, 308; İrâkî, Velîyuddin Ebî Zur'ate Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin, *el-Gaysu'l-Hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004), 663.

İbnü's-Sübkî, tahrir edilen bir meseleyi mutlak olarak müctehide bağlamanın doğru olmayacağını, ancak o meseleyle ilgili hükmün tahrir edildiği belirtilerek kendisine nisbet edilebileceğini ifade etmektedir. Aksi takdirde kişinin tahrir edilen görüşleri ile diğer görüşleri birbirine karışmış olacaklardır.⁹³

SONUÇ

Teâruz ve tercih mevzusu usul eserlerinde önemli bir konu olarak yer almıştır. Teâruzun gerçekleşebilmesi için konu ve zaman birliği ve aynı zamanda hüküm zıtlığı şart koşulmuştur. Bunlardan birinin eksikliği durumunda teâruzdaki bahsedilmeyeceği zikredilmiştir. Usulcüler, prensipte kesin deliller arasında birbirine muarız iki delilin bulunmayacağını, kesin delillerde tenâkuzun vehmedilmesinin müctehidin bilgi ve birikiminin eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Buna göre teâruz ve tercih alanının yalnızca zannî delillerle sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Hanefilerde, birbirine muarız iki delil bulunması durumunda öncelikle nesh işlemine başvurulacağı, bunun için de önce her iki delilin tarihinin bilinmesi icap edeceği, hangisinin önce olduğu bilinmemesi halinde ise tesakut yönteminin yani her iki delil ile amel edilmeyip başka bir delil aranması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Ancak İbnü's-Sübkî, İmam Şâfi'nin görüşüne muvâfık olarak muarız iki delil olması durumunda her iki delil ile amel etmenin onlardan birini geçersiz kılmaktan evla olduğu dolayısıyla önce uzlaştırma yöntemine, bu mümkün olmadığı takdirde sırasıyla tercih, nesih ve tesakut metoduna başvurmak gerektiğini belirten görüşü tercih etmiştir. İbnü's-Sübkî, tercih sebeplerini sekiz başlıkta ele almış ve onları detaylı bir şekilde işlemiştir. Söz konusu başlıklarda tercihte bulunurken bazen Şafîî gelenekten farklı tercihlerde bulunmuş bazen Hanefilerin bazen de diğer mezheplerin görüşünü benimsemiştir. O görüşlerini temellendirirken belli bir mezhebe bağlılıktan ziyade konuyla ilgili delilleri ve dil kurallarını dikkate almıştır. Kendisi, Teâdul ve tercih konusunda görüş beyan ederken soyut ifadelerle yetinmemiş, fûrû-i fikihtan birçok somut örnek sunmuştur. Bu da mevzunun anlaşılmasında kolaylık sağladığı gibi onu kendi dönemindeki emsallerinden farklı kılmıştır.

---

⁹³ Mahallî, *Bedru't-tâli'*, 2/ 342.

KAYNAKÇA

- Ali el-Kârî, Nureddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Fethu Bâbi'l-inâye bi şerhi'n-Nukâye*. 3 Cilt. Beyrut: Şirketu Dâri'l-Erkân b. Ebi'l-Erkâm, 1997.
- Âmidî, Seyfuddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-sâmi', 2003.
- Bâkillânî, Kâdı Ebûbekir Muahâmed b. Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. 3 Cilt. Beyrut: Müesssetü'r-risâle, 1998.
- Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyîb, Ebu'l-Hüseyn. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. 2 Cilt. thk. Halîl el-Meys, Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1403.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer. *Minhâcu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Şa'bân Muhammed İsmâil, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. y.y.: Dâru Tavki'n-necât, 1422,
- Debûsî, Ebû Zeyd Abeydullâh b. Ömer b. İsâ. *ed-Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Adnân el-Ali, Beyrût: Mektebetu'l-asriyye, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as el-Ezdfî. *Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, ty.
- Emir Pâdişâh, Muhammed el-Hüseynî, *Teysîru't-tahrîr*. 4 Cilt. y.y.: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2015.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyya. *el-Gâyetu'l-vusûl şerhi Lübbü'l-usul*. Mısır: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, ty.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, ty.
- Gazzâli, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Zübeyr, 4 Cilt. y.y.: Şirketu'l-Medîneti'l-Münevvere, 2008.
- İrâkî, Velîyuddîn Ebî Zur'ate Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin. *el-Gaysu'l-Hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebîbekr b. Yunus. *Muhtasarü Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. y.y.: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, ty.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119.
- İbn Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz. *Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*. thk. Muhammed ez-Zuheylî-Nezîr Hâmâd. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-ubeykân, 1993.
- İbnü's-Sübkî Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî, Tâcüddîn. *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- _____. *Ref'u'l-Hâcib 'an Muhtasar İbn Hâcib*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kutub, 1999.
- İsnevi, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm, b. Hasan b. Ali, *Nihâyetü's-suul şerhu Minhâci'l-Vusul*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1999.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *Şerhu't-Tenkihi'l-Fusûl fî ihtisârî'l-Mahsûl fî'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004.

- Küçük, Râşit. "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. Erişim 16 Ekim 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isnad>
- Küçük, Râşit. "Metin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/metin>
- Leknevî, Muhammed b. Abdulali b. Nizamuddîn Muhammed es-Sehâlevî. *el-Ensârî, Fevâtihu'r-rahâmât şerhu Müsellimu's-subût*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Mahallî, Calâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Bedru't-tâli', fî halli Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Murtaza Ali ed-Dağistânî, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2012.
- Merğınani, Burhânuddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebîbekr. *el-Hidaye ma'a şerhi'l-allâme Abdulhay el-Levnekî*. 8 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmî'l-İslâmiyye, 1417.
- Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabiyye, ty.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebu Gudde. 8 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-matba'ati'l-İslâmiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şerîf. *el-Mecmû'şerhu'l-Muhezzeb*. y.y.: Dâru'l-fıkr, ty.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Hüseyin. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*. thk. Câbir Feyyâz el-'alvânî. 6 Cilt. y.y: Müessesetü'r-risâle, ty.
- Şâfîî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*, TDV, çev. Abdulkadir Şener-İbrâhim Çalışkân, Ankara: 2010.
- _____ *Müsned*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1400.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîruzâbâdî. *el-Muhezzeb fî fıkhî'l-İmâm eş-Şâfîî*. thk. Muhammed ez-Zuhaylî. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, ty.
- _____ *el-Lüma' fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdulkâdir el-Hatîb el-Hasenî. Bahreyn: Mektebetu Nizâm, ty.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-muhtâc li ma'rifeti meâni'l-elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1997.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dehhâk et-Sünen. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Ahmed Fuâd Abdalbâkî, 4 Cilt. Mısır: Matb'atu Mustafa el-Bâbî, el-Halebî, 1975.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *Teşnifu'l-mesâmi' bi Cem'i'l-cevâmi' li Tâcuddîn es-Sübkî*. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetu'l-Kurtubâ, 1998.